

*dr hab. Włodzimierz Karaszewski, prof. UMK*¹

Katedra Inwestycji i Nieruchomości, Instytut Nauk o Zarządzaniu i Jakości
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

*Julia Domańska*²

Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w krajach Sahelu – szansa na ograniczenie czy zagrożenie dla pogłębienia dysproporcji rozwoju społeczno-gospodarczego?³

Abstrakt

Region Sahelu charakteryzuje się strategicznym położeniem oraz bogactwem zasobów naturalnych. Mimo znacznego potencjału rozwojowego Sahel stoi w obliczu poważnych problemów społeczno-gospodarczych. Artykuł ma na celu zaprezentowanie skali BIZ napływających do krajów Sahelu w relacji do rozmieszczenia tych inwestycji na świecie, wybranych charakterystyk rozwoju społeczno-gospodarczego ukazujących sytuację w regionie.

Artykuł rozpoczyna ogólna prezentacja sytuacji społeczno-ekonomicznej i politycznej Sahelu, regionu subsaharyjskiej części Afryki. Po krótkich rozważaniach dotyczących oddziaływań bezpośrednich inwestycji zagranicznych na gospodarki krajów przyjmujących zaprezentowano skalę bezpośrednich inwestycji zagranicznych dokonanych w krajach Sahelu w latach 2000–2023 na tle rozmieszczenia tych inwestycji na świecie i w Afryce. Wykorzystując wybrane charakterystyki, zaprezentowano nierówności rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarze Afryki Subsaharyjskiej, ukazując różnicę pomiędzy krajami Sahelu a RPA i Nigerią, a więc państwami odnotowującymi zasilenie największą wartością kapitału, który w postaci BIZ napłynął do tej części kontynentu.

W świetle przytoczonych informacji i faktów podjęto próbę odpowiedzi na pytanie – czy w obecnych warunkach BIZ są szansą na ograniczenie nierówności społecznych, czy też zagrożeniem dla ich pogłębienia. Niestety, wbrew powszechnemu postrzeganiu BIZ jako czynnika przyczyniającego się do rozwoju społeczno-gospodarczego, zwłaszcza krajów odczuwających braki kapitałów własnych, wnioski z zaprezentowanych w artykule badań, jak również przedstawione

¹ Adres korespondencyjny: ul. Gagarina 13a, 87-100 Toruń; e-mail: wkaras@umk.pl. ORCID: 0000-0002-8351-4589.

² Adres korespondencyjny: Markowice 43A/3, 88-320 Strzelno; e-mail: juliadomanska574@gmail.com. ORCID: 0009-0006-1739-7704.

informacje, mogą świadczyć, że obecnie BIZ nie niosą szansy na ograniczenie dysproporcji rozwoju społeczno-gospodarczego w regionie, a mogą stanowić zagrożenie ich pogłębienia.

Słowa kluczowe: Sahel, BIZ, nierówności społeczno-gospodarcze.

Foreign direct investment in Sahel countries – an opportunity to reduce or a threat to deepen disparities in socio-economic development?

Abstract

The Sahel region is characterized by its strategic location and abundant natural resources. Despite its significant development potential, the Sahel region faces serious socio-economic problems. The article aims to present the scale of FDI flowing into the Sahel countries in relation to the distribution of these investments in the world, and selected characteristics of socio-economic development showing the situation in the region.

The article begins with a general presentation of the socio-economic and political situation of the Sahel region, a region of sub-Saharan Africa. After a brief consideration of the impact of foreign direct investment on the economies of the host countries, the scale of foreign direct investment made in the Sahel countries between 2000 and 2023 is presented against the background of the distribution of such investments in the world and in Africa. Using selected characteristics, the inequality of socio-economic development in the area of sub-Saharan Africa was shown, demonstrating the differences between the Sahel countries and South Africa and Nigeria, i.e. the countries recording the injection of the highest value of capital, which in the form of FDI flowed into this part of the continent

In light of the information and facts cited, an attempt was made to answer the question: whether, under current conditions, FDI is an opportunity to reduce social inequality or a threat to widen it. Unfortunately, contrary to the common perception of FDI as a factor contributing to socio-economic development, especially in countries experiencing equity shortages, the conclusions of the research presented in the article, as well as the information presented, may indicate that at present FDI does not bring an opportunity to reduce the disproportion of socio-economic development in the region and may pose a threat to its deepening.

Keywords: Sahel, FDI, socio-economic inequality.

JEL: F21, F63, I24, I32.

[...] wznoszę błagalny głos, bowiem nie mogę milczeć wobec zagrożenia moich braci i sióstr. Czynię się głosem tych, którzy nie mają głosu: głosem niewinnych, którzy umierali, ponieważ nie mieli wody i chleba, głosem ojców i matek, którzy widzieli, jak umierają niemogące tego pojąć dzieci, głosem tych, którzy będą musieli patrzeć na następstwa głodu swych dzieci; głosem przyszłych pokoleń, które nie powinny żyć w owym strasznym zagrożeniu egzystencji.

*Apel ten kieruję do wszystkich!*³

Jan Paweł II, *Apel w sprawie Sahelu*

³ Homilia wygłoszona podczas mszy świętej w Wagadugu, Górna Wolta 9 V 1980 (Jan Paweł II, s. 255).

WPROWADZENIE

Niewiele jest miejsc na świecie, które wyraziściej niż Sahel ukazują skalę współczesnych nierówności społecznych w wymiarze globalnym. Skrajne ubóstwo milionów mieszkańców tego regionu, wysoka śmiertelność powodowana głodem, szerzącymi się chorobami zakaźnymi, ograniczeniami w dostępie do podstawowej opieki zdrowotnej, braki edukacyjne, niebezpieczeństwa związane z konfliktami zbrojnymi itd. tworzą obraz Sahelu XXI w.

Obszar Sahelu wytycza równoleżnikowy wąski, półpustynny pas położony u południowych obrzeży Sahary. Roztacza się od Oceanu Atlantyckiego na zachodzie Afryki po Wyżynę Abisyńską i wybrzeże Morza Czerwonego na wschodzie tego kontynentu. Kraje Sahelu: Senegal i Mauretania, Mali, Burkina Faso (wcześniej Górna Wolta) na zachodzie, położone w środkowej części Niger i Czad oraz Sudan i Erytrea na wschodzie, zamieszkuje 171 mln ludzi (Ludność Afryki..., [http](#)). Znikome opady deszczu, wynoszące rocznie ok. 200–500 mm i jednocześnie bardzo wysokie temperatury powietrza w ciągu całego roku sprawiają, że mogą tam utrzymać się jedynie nieliczne gatunki traw, zarośli krzaczastych i drzew. Region ten jest obecnie jednym z najbiedniejszych i najbardziej zniszczonych ekologicznie miejsc na Ziemi. W latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia tragedia spowodowana długotrwałą suszą przykuła uwagę świata. Głód zabił prawie 200 tys. osób. Obserwowane w czasie kolejnych dekad zmiany klimatyczne spowodowały erozję gleby. Na skutek niewystarczającego nawadniania i wylesiania tereny pastwisk uległy zmniejszeniu. Jednocześnie następowało zatarcie linii etnicznych dzielących tradycyjne zawody – pasterzy i rolników. Wysoki wzrost liczby ludności, któremu nie towarzyszył należyty rozwój, umożliwiający szansę zapewnienia pracy i utrzymania, potęgował biedę, która stała się zarzewiem licznych lokalnych konfliktów między pasterskimi i rolniczymi plemionami, doprowadzając do rozlewu krwi. Od dłuższego czasu obserwuje się wielki exodus mieszkańców Sahelu, pozbawionych możliwości utrzymania się z ziemi, do większych miast, takich jak Dakar (Senegal), Wagadugu (Burkina Faso), Niamey (Niger) i Bamako (Mali), które w zastraszającym stopniu odczuwają ogromne przeludnienie, głównie na skutek braków infrastruktury. Otwarte kanały ściekowe są powszechne, ograniczenia bieżącej wody, elektryczności, wywozu śmieci stają się przyczyną rosnących zagrożeń epidemiologicznych (Africa..., [http](#)).

Działalność grup terrorystycznych potęguje destabilizację polityczną regionu, a także ogranicza możliwość funkcjonowania jego instytucji publicznych i edukacyjnych. Uzbrojone grupy sprzeciwiają się m.in. państwowej edukacji, podpalając szkoły, porywając i zabijając nauczycieli. Doprowadziło to do zamknięcia ponad 8 tys. szkół w 2023 r. Działania te w znacznym stopniu ograniczyły możliwości rozwoju kapitału intelektualnego (UNICEF, [https](#)). Dodatkowo zmuszeni trudną sytuacją młodzi mężczyźni dołączają do grup ekstremistycz-

nych. Ich motywacją stają się nie poglądy religijne, polityczne, a chęć zatrudnienia, co z kolei wynika ze skrajnego głodu (Kucharczyk, 2023, [http](http://)). Skalę powagi dramatycznej sytuacji w Sahelu obrazuje Global Terrorism Index 2024, gdzie aż trzy kraje tego regionu znajdują się w pierwszej dziesiątce rankingu. Pierwsze miejsce zajmuje Burkina Faso, trzecie – Mali, dziesiąte – Niger (Institute for Economics & Peace, 2024).

Terroryzm wzrasta na glebie, którą jest słabość i kruchość instytucji państwowych większości krajów Sahelu, jak się wydaje, podstawowa przyczyna skrajnie trudnej ich sytuacji społeczno-ekonomicznej, braku bezpieczeństwa oraz narastających nierówności społecznych. Wszystkiemu towarzyszą liczne patologiczne zjawiska, a wśród nich powszechna na wszystkich szczeblach administracji korupcja (Kania, 2019, s. 7). Według Corruption Perceptions Index 2023 r., ogłaszanego przez Transparency International, państwa Sahelu plasują się na odległych miejscach – Senegal na 70., Burkina Faso – 83., Niger – 125., Mauretania – 131., Mali – 136., Erytrea – 161., a Czad i Sudan odpowiednio na 162. miejscu wśród 180 ocenianych krajów świata (Transparency International, 2024).

Region cierpi na olbrzymi deficyt kapitału, ograniczający możliwości rozwoju przedsiębiorczości, stanowiącej podstawowe źródło poprawy sytuacji materialnej miejscowej ludności. Autorzy artykułu stawiają tezę, że złagodzenie tego deficytu mogłoby nastąpić w drodze napływu odpowiednich zasobów kapitału zewnętrznego, głównie w postaci bezpośrednich inwestycji zagranicznych – BIZ (ang. *foreign direct investment*), czyli lokat kapitału dokonanych przez inwestorów z zagranicy, zwanych dalej bezpośrednimi (ang. *direct investment entity*) w celu osiągnięcia korzyści z działalności gospodarczej prowadzonej tam od podstaw (ang. *greenfield investment*) lub przejęcia – akwizycji (ang. *acquisition*).

Celem artykułu jest zaprezentowanie skali BIZ napływających do krajów Sahelu w relacji do rozmieszczenia tych inwestycji na świecie, wybranych charakterystyk rozwoju społeczno-gospodarczego ukazujących sytuację w regionie i na tym tle próba zarysowania odpowiedzi na pytanie: czy w obecnych warunkach BIZ są szansą na ograniczenie dysproporcji społeczno-gospodarczych, czy też zagrożeniem dla ich pogłębienia?

ODDZIAŁYWANIE BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH NA GOSPODARKĘ KRAJU (REGIONU) PRZYJMUJĄCEGO

Wpływ BIZ na gospodarkę kraju przyjmującego jest pochodną wielu czynników, wśród których można wyróżnić dwie podstawowe grupy. Pierwszą tworzą czynniki związane z sytuacją gospodarczą kraju goszczącego, drugą – cechy napływającego do niego kapitału w postaci BIZ i motywy, którymi kierują się inwestorzy. Wśród pierwszej grupy zasadnicze znaczenie ma stan gospodarki kraju za-

silanego kapitałem – poziom rozwoju miejscowej przedsiębiorczości, posiadane zasoby niematerialne (głównie pracy z uwzględnieniem cech jakościowych) i materialne (w tym surowcowe) oraz stopień (zdolność) ich wykorzystania. Istotne jest również przygotowanie i otwartość miejscowych podmiotów na współpracę z przedsiębiorstwami z kapitałem zagranicznym. Do drugiej grupy należą głównie: skala BIZ w danym kraju, ich struktura sektorowo-gałęziowa oraz motywy inwestorów z zagranicy związane z alokacją kapitału i wyborem danego kraju jako miejsca lokaty kapitału. Są to czynniki wyznaczające charakter transferowanych wraz z BIZ zasobów kapitałowych, to jest pakietu aktywów w postaci: rozwiązań technologicznych, *know-how*, umiejętności zarządczych i organizacyjnych, kanałów dystrybucyjnych itd. Ważne jest również rozmieszczenie przestrzenne BIZ wewnątrz kraju zasilanego, zwłaszcza w kontekście wpływu na niwelowanie dysproporcji rozwojowych jego regionów. Istotne znaczenie ma też skłonność przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym do kreowania powiązań z miejscowymi podmiotami i ich charakter (Jaworek, Karaszewski, 2020, s. 26–28).

Ramy opracowania nie pozwalają na dokładniejsze omówienie tematu, a zwłaszcza zaprezentowanie niezwykle bogatej literatury, w której podejmowana była jego problematyka, stąd wskazuje się jedynie podstawowe obszary oddziaływań BIZ na kraje przyjmujące, a mianowicie: podaż kapitału, bilans płatniczy, struktura handlu zagranicznego, zatrudnienie wraz z rozwojem czynnika ludzkiego, transfer technologii i innowacyjność, powiązania z lokalnymi podmiotami, środowisko naturalne i ekologia oraz efekty instytucjonalne i systemowe. Szersza ich prezentacja wraz z przeglądem literatury: (Jaworek i in., 2020).

Należy jednak zwrócić uwagę, że rozważanie wszystkich tych obszarów oddziaływań ma charakter teoretyczny. Na świecie niemało jest państw, takich jak kraje Sahelu, które nie dysponują możliwościami kapitałowymi umożliwiającymi wykorzystanie posiadanych zasobów naturalnych czy zasobów pracy. Dla nich zasilanie kapitałem z zagranicy może być warunkiem otwarcia drogi do korzystania ze stanu posiadania i w ten sposób poprawy zamożności. Niestety, tracą one przy tym część potencjalnych korzyści, które mogłyby uzyskać, eksploatując te zasoby we własnym zakresie, jednocześnie napływ kapitału z zagranicy nie przynosi korzyści dyfuzji transferowanych i wraz z nim rozwiązań technologicznych czy organizacyjnych. Warto w tym miejscu podkreślić, że tylko długoterminowe stymulowanie zdolności rozwojowej przez BIZ daje szansę uzyskania efektu w postaci rosnącej konkurencyjności krajów przyjmujących kapitał. J.H. Dunning zwraca słusznie uwagę, że nie zawsze praktyka inwestorów zagranicznych prowadzi do osiągnięcia tego celu. Korzystanie z przewag komplementarnych krajów lokaty może powodować wyczerpywanie ich zasobów naturalnych, niosąc negatywne tego skutki. Także transferowanie do krajów macierzystych aktywów technologicznych pozyskanych w krajach goszczących może prowadzić do utraty konkurencyjności tych ostatnich (Dunning, 1992, s. 150–151).

Wyniki wielu badań wskazują, że BIZ kierowane są głównie do tych gałęzi, w których inwestorzy oczekują uzyskania najwyższej ich efektywności, a nie do tych, które w najwyższym stopniu dynamizowałyby rozwój gospodarczy regionu lokaty. Ich zagraniczne pochodzenie sprawia, że nie zawsze są nośnikami pozytywnych oddziaływań, wychodzących naprzeciw oczekiwaniom kraju nimi zasilanego (Karaszewski, Wiśniewski, 2000, s. 569). Problem ten jaskrawo widoczny jest w przypadku krajów Afryki Subsaharyjskiej, gdzie większość BIZ związana jest z dostępnością do zasobów naturalnych (Asamoaha, Mensaha, Bondzieb, 2019, s. 65–79).

Precyzyjna ocena oddziaływań napływu kapitału z zagranicy w postaci inwestycji bezpośrednich na gospodarkę kraju przyjmującego nie jest możliwa, pomimo powszechnego wykorzystywania coraz bardziej zaawansowanych metod ilościowych, umożliwiających badanie stochastycznych związków przyczynowo-skutkowych z coraz większą dokładnością. Identyfikacja wpływu BIZ na zasilane nimi gospodarki dokonywana jest zazwyczaj z zastosowaniem modeli ekonometrycznych. Zmiany wartości BIZ w czasie stanowią jedną ze zmiennych objaśniających zmiany takich parametrów makroekonomicznych, jak PKB, PKB per capita, wartość obrotów handlu zagranicznego itd. Z wielu powodów nie sposób uwzględnić w modelach szeregu podstawowych zmiennych objaśniających, nie wspominając o ułomnościach w samym pomiarze, kwantyfikowalności itd.

Autorzy niniejszego opracowania nie dotarli do publikacji prezentujących wyniki tego typu badań odnoszące się do krajów Sahelu. W literaturze ogłoszono jednak wyniki szeregu badań wpływu BIZ na gospodarki krajów Afryki. Jako przykład można przywołać badanie D. Sakyi i J. Egyir przeprowadzone na próbie 45 krajów tego kontynentu w latach 1990–2014 dla weryfikacji hipotezy Bhagwatiiego w kontekście interakcji eksport-BIZ. Badanie dostarcza przesłanek potwierdzających trafność tej hipotezy, a dokładniej wskazuje, że zarówno w krótkim, jak i długim okresie wzrost eksportu tworzył ważny kanał, poprzez który BIZ wywierały największy wpływ na wzrost gospodarczy objętych badaniem krajów (Sakyi, Egyir, 2017, s. 66–87). Niemale zainteresowanie badaczy wzbudza oddziaływanie BIZ na gospodarki Afryki Subsaharyjskiej (SSA). Przykładem może być badanie F.B Adegboye, U.E. Okorie (2023, s. 1–9) mające na celu identyfikację czynników oddziałujących na przepływy BIZ i ich wpływu na rozwój gospodarczy. W badaniu wykorzystano dane zbiorcze z 30 krajów SSA za lata 2001–2020. Jego wyniki potwierdziły, że napływ BIZ ma znaczący pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy w regionie Afryki Subsaharyjskiej. Ujawniły jednak, że BIZ w niewielkim stopniu stymulują rozwój inwestycji krajowych, a zatem w ograniczonym stopniu prowadzą do długoterminowego rozwoju gospodarczego. Wskazały przy tym, że warunki instytucjonalne determinowały napływ bezpośrednich BIZ do krajów SSA. Destymulantami napływu były: niestabilność polityczna, niepokoje społeczne i przemoc, stan środowiska biznesowego. W kon-

kluzji stwierdzono, że kapitał zagraniczny nadal nie napływa wystarczająco do regionu SSA pomimo ogromnych możliwości uzyskania wysokiego zwrotu z inwestycji. Podobne wyniki uzyskał B.B. Ayenew (2022, s. 1–12), przeprowadzając badanie panelowe na podstawie informacji pochodzących z 22 krajów Afryki Subsaharyjskiej w okresie 1988–2019. Wyniki i badania wskazały, że BIZ miały pozytywny i statystycznie istotny wpływ na wzrost gospodarczy w długim okresie (w krótkim okresie wpływ okazał się statystycznie nieistotny). W zaleceniach formułowanych pod adresem rządów objętych nim krajów wskazano potrzebę rozwoju infrastruktury oraz prowadzenia działań na rzecz zapewnienia stabilności środowiska politycznego, jako podstawowe czynniki intensyfikacji napływu BIZ do regionu. Interesujące wyniki dostarcza badanie przeprowadzone przez H.A. Wako (2021, s. 1–21). Podobnie jak wcześniej przedstawione, świadczą one o pozytywnym wpływie BIZ na wzrost gospodarczy krajów Afryki Subsaharyjskiej. Rzucają przy tym światło na mało rozpoznaną kwestię oddziaływania BIZ na jakość instytucjonalną w tych krajach. Wprawdzie uzyskane wyniki generalnie wskazują, że ma ono charakter neutralny (BIZ nie wpływają tak na poprawę, jak i na jej pogorszenie), to jednak ujawniają w napływie BIZ czynnik sprzyjający korupcji i osłabiający praworządność.

BEZPOŚREDNIE INWESTYCJE ZAGRANICZNE W KRAJACH SAHELU

BIZ w krajach Sahelu postrzegane są, słusznie, za obarczone wysokim ryzykiem. Jednakże bogactwo naturalne regionu stanowi niemalą zachętę dla inwestorów z zagranicy, o czym świadczy obecność na jego obszarze międzynarodowych korporacji, a pogoń o pozyskiwanie zasobów Afryki dopiero się zaczyna (Olech, Wójtowicz, 2022, s. 10). Aktualne trendy wskazują dominację kapitału z Francji, Chin i Rosji. Więcej mówi się o trwaniu francuskiego kolonializmu i początkach chińsko-rosyjskiego neokolonializmu. Jednak Francja traci swoje wpływy w regionach Afryki, w tym w Sahelu. Przykładem może być Niger, gdzie w wyniku przeprowadzonego w lipcu 2023 r. zamachu stanu przymusowo doszło do wycofania się francuskich sił zbrojnych (podobnie wojsk amerykańskich). W miejsce kapitału francuskiego i amerykańskiego próbuje wejść kapitał chiński i rosyjski (Kucharczyk, 2023). Działania Chin sprowadzają się głównie do wymiany handlowej i udzielania kredytów, nie uwzględniając przy tym praw człowieka oraz praworządności (Buchalik, 2024, s. 48–49). W latach 2000–2022 chińscy pożyczkodawcy udzielili około 1243 pożyczek krajom Afryki, szacowanych na łączną kwotę 170 mld USD. Pojawiają się sugestie, że Chiny chcą wprowadzić kraje w niezrównoważone obciążenia długiem, prowadząc do potencjalnej utraty ich suwerenności. Chińskie przedsiębiorstwa energetyczne dokonały licznych inwestycji, które miały na celu realizację projektów związanych z wydoby-

ciem ropy naftowej, gazu ziemnego i poszukiwaniem litu (Bednarz, [https](#)). Rosja w swych działaniach bezwzględnie wykorzystuje oczekiwania skorumpowanych rządów i junt. Rosyjskie zaangażowanie w regionie jest ściśle powiązane z działalnością grupy Wagnera⁴, łącząc z sobą cele militarne, gospodarcze i polityczne (Buchalik, 2024, s. 48–49). W Mali i Sudanie w zamian za szkolenie, ochronę, walkę z rebeliantami lub dżihadystami inwestorzy uzyskiwali zezwolenia na eksploatację m.in. złota i diamentów, dzięki czemu, mimo nałożonych sankcji przez liczne kraje świata, Rosja znalazła alternatywne pozyskiwanie środków finansowych (Parafianowicz, [https](#)). Strumień pieniądza dostarczany z wydobywania surowców naturalnych pozwala Rosji finansować wojnę na Ukrainie. Najemcy rosyjscy mają na celu uzależnienie od siebie aktualnych rządów, co pozwoli im na długoterminowe zabezpieczenie finansowe, wspierając przy tym autorytaryzm i niestabilność krajów Afryki (Mazur, [https](#)).

METODA BADAWCZA

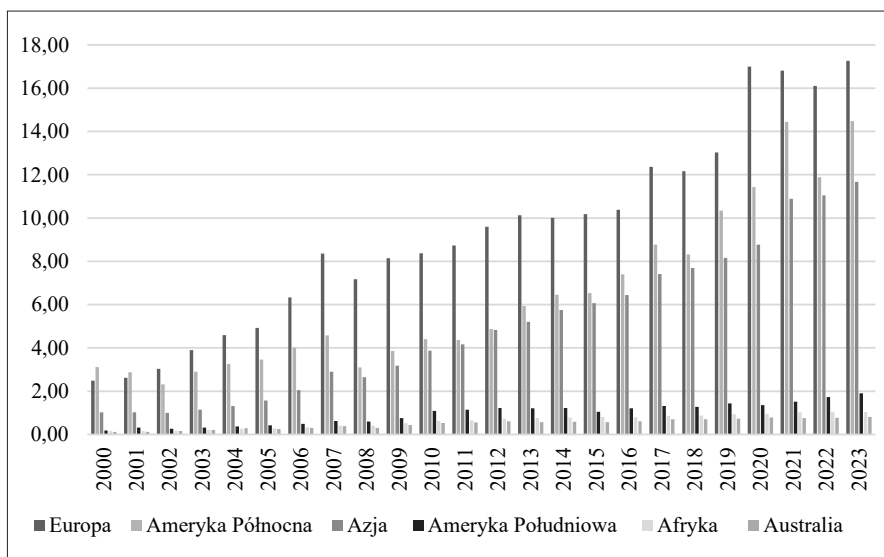
Badanie oparto na statystykach zamieszczonych w raporcie UNCTAD *World Investment Report 2024*, UNDP *Human Development Report*, World Bank, African Development Bank Group. Na podstawie zawartych tam danych przeprowadzono analizę zmian wartości zobowiązań wynikających z bezpośrednich inwestycji zagranicznych (ang. *FDI instock*) oraz charakterystyk ukazujących wybrane aspekty sytuacji społeczno-gospodarczej w krajach Sahelu, porównując je z gospodarkami Afryki Subsaharyjskiej o najwyższym poziomie zobowiązań z tytułu BIZ – Republiką Południowej Afryki (RPA) oraz Nigerią. Badanie obejmuje okres od 2000 do 2023 r. Przy wyborze parametrów ekonomicznych i powiązanych z nimi charakterystyk oraz danych faktograficznych autorzy opracowania opierali się na przeglądzie dostępnych raportów, opracowań statystycznych oraz literatury naukowej. We wnioskowaniu wykorzystano metodę analizy porównawczej, analizy diachronicznej oraz metodę indukcji.

BADANIE

W dobie globalizacji i dynamicznych przemian gospodarczych BIZ odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu rozwoju wielu krajów, a zwłaszcza tych, które borykają się z brakiem odpowiednich zasobów kapitałowych, mają ograniczony dostęp do światowych rynków itd. W ich przypadku napływ BIZ może

⁴ Grupa Wagnera (ros. Группа Вагнера – ЧБК «Вагнер») to rosyjska prywatna organizacja wojskowa wspierana przez rząd rosyjski. Prowadziła i prowadzi działalność w wielu niestabilnych politycznie miejscach na świecie, głównie na obszarze Afryki i Bliskiego Wschodu.

stanowią istotny czynnik poprawy sytuacji społeczno-ekonomicznej. Niesie bowiem szansę na transfer nowoczesnych technologii, rozwiązań organizacyjnych i zarządczych. Inwestycje te, wspierając transfer technologii, tworząc nowe miejsca pracy, przyczyniając się do poprawy infrastruktury, wpływają na wzrost gospodarczy.

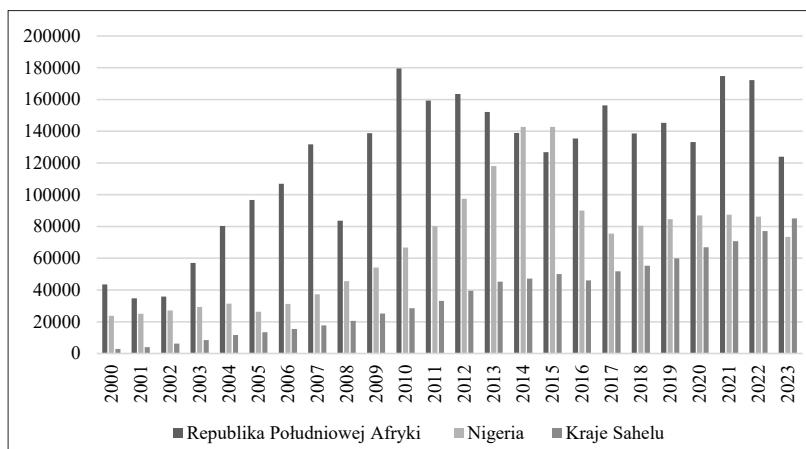

Rysunek 1. Zobowiązania wobec zagranicy z tytułu BIZ według kontynentów w latach 2000–2023 (bln USD)

Źródło: opracowanie własne na podstawie (UNCTAD, *World Investment Report 2024*, FDI inward stock, by region and economy, Annex table 03, [http](http://unctad.org)).

Zauważalne jest, że napływy BIZ nie są rozłożone równomiernie. Przewaga inwestycji w Europie i Ameryce Północnej trwa w czasie, zwiększa się jednak wyraźnie udział Azji. Dystans pozostałych kontynentów do liderów jest znaczący. Niestety, Afryka pozostaje prowincją świata.

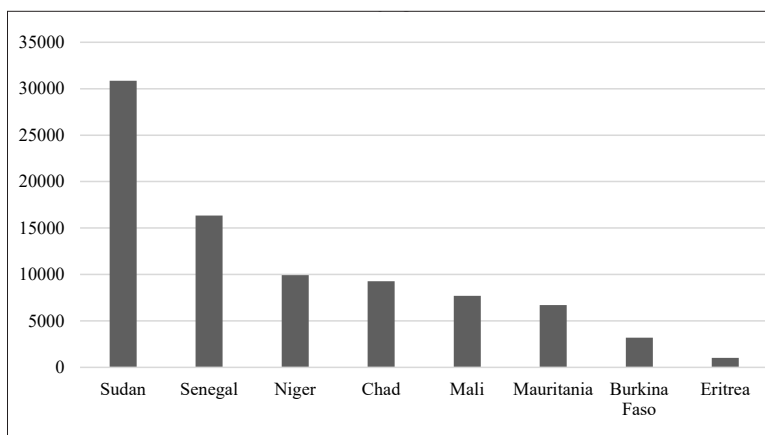
Podobnie jak na świecie, tak w samej Afryce widoczne są ogromne dysproporcje pomiędzy krajami w napływie BIZ. Niektóre kraje przyciągają relatywnie duże wartości kapitału zagranicznego (najwyższe Egipt, a dalej RPA i Nigeria), podczas gdy inne wciąż pozostają poza kręgiem większej aktywności inwestorów z zagranicy. Są to w większości kraje zmagające się z ogromnymi trudnościami gospodarczymi i politycznymi. Wśród nich bodajże najbardziej jaskrawym przykładem są kraje Sahelu, będące częścią Afryki Subsaharyjskiej. W 2023 r. udział zobowiązań tych krajów z tytułu BIZ w wartości zobowiązań Afryki ogółem był znikomy i wynosił 8,2%, a odpowiednio w BIZ Afryki Subsaharyjskiej – 12,6%.

Rysunek 2. Zobowiązania wobec zagranicy z tytułu BIZ dla RPA, Nigerii oraz krajów Sahelu w latach 2000–2023 (mln USD)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (UNCTAD, *World Investment Report 2024*, FDI inward stock, by region and economy, Annex table 03, [http](http://)).

Spośród krajów Afryki Subsaharyjskiej głównymi importerami BIZ w całym prezentowanym okresie były RPA i Nigeria. Wartość kapitału w postaci BIZ ulokowanego w większości państw Afryki Subsaharyjskiej, a zwłaszcza Sahelu, ma jednak wymiar znikomy. Utrzymujący się w krajach Sahelu wysoki poziom ryzyka inwestycyjnego, wynikający z niestabilności politycznej, konfliktów, a przy tym słabo rozwinięta infrastruktura, ograniczają zainteresowanie inwestorów tą częścią Afryki.

Rysunek 3. Zobowiązania wobec bezpośrednich inwestycji zagranicznych krajów Sahelu w 2023 r. (mln USD)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (UNCTAD, *World Investment Report 2024*, FDI inward stock, by region and economy, Annex table 03, [http](http://)).

Sudan odnotowuje najwyższy poziom zobowiązań z tytułu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Stan ten jest pochodną BIZ dokonanych w okresie wcześniejszym i wyceny aktywów zlokalizowanych tam podmiotów bezpośredniego inwestowania. Prowadzą one głównie działalność eksploatacyjną zasobów naturalnych (przede wszystkim złota, metali nieszlachetnych, ropy naftowej i gazu ziemnego) i rolnictwa (U.S. Departament..., [https](https://)). W ostatnich latach roczne napływy BIZ do Sudanu były znikome. W 2023 r. do Sudanu napłynęły BIZ w kwocie 548,2 mln USD, większej jedynie w porównaniu z Burkina Faso i Erytreą (UNCTAD, 2024). Trwające zamieszki polityczne wywołały niepewność gospodarczą, deprecjację krajowej waluty, wzrost cen i niedobory zboża, paliwa, leków i innych importowanych towarów.

Drugim według wartości zobowiązań z tytułu BIZ jest Senegal. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w ostatnich latach napływy BIZ do tego kraju były najwyższe. W samym 2023 r. Senegal przyjął BIZ w kwocie 2641,3 mln USD (UNCTAD, 2024). Sektorami dominującymi w napływie BIZ do Senegalu są wydobywanie i rafinacja ropy naftowej, gazu ziemnego, agrobiznes, górnictwo, turystyka, produkcja i rybołówstwo. Senegal jest wyróżniającym się krajem Sahelu w przyjmowaniu BIZ. Zawdzięcza to stabilnej demokracji, stosunkowo wysokiemu wzrostowi gospodarczemu, otwartości gospodarki oferującej stosunkowo atrakcyjne warunki inwestorom zagranicznym, generalnie stabilnej sytuacji gospodarczej. Kraj stara się kreować coraz korzystniejsze warunki dla rozwoju przedsiębiorczości. Tworząc nowoczesną infrastrukturę energetyczną, lotniczą, rozwijając porty morskie, podejmując działania na rzecz gospodarki cyfrowej, poprawy infrastruktury drogowej itd., Senegal zamierza stać się regionalnym centrum handlowym i usługowym (International Trade Administration, [https](https://)).

Dotąd głównym kierunkiem zainteresowań inwestorów zagranicznych w Nigrze, trzecim kraju regionu pod względem zobowiązań z tytułu BIZ, był sektor górniczy, w szczególności uranowy. Jednak zasoby tego surowca ulegają zmniejszeniu, czego konsekwencją jest zamknięcie kopalń. Uznaje się, że szanse na przyciągnięcie inwestorów mają sektory budownictwa, usług (telekomunikacja) i górnictwa. Potencjalni inwestorzy, jako czynniki zniechęcające do lokat kapitału w Nigrze, wskazują niewielki rynek wewnętrzny, niewystarczającą infrastrukturę, przeszkody biurokratyczne, słabe lokalne środowisko biznesowe, braki w infrastrukturze drogowej, ograniczoną dostępność wykwalifikowanej siły roboczej, niejasne regulacje prawne, zawodne łańcuchy dostaw (Lloyds Bank, Niger..., [http](http://)). Do tego wszystkiego dołączyła sytuacja polityczna. W lipcu 2023 r. doszło w Nigrze do zamachu stanu, ukazującego kruchość instytucji państwa i związane z nią ryzyko polityczne (Yabi, 2024, s. 56).

Podobnie jak inne kraje Sahelu, Czad deklaruje swoją otwartość na inwestycje z zagranicy. Jednak liczne ograniczenia zniechęcają potencjalnych in-

westorów do lokowania kapitału w tym kraju. Należą do nich: niestabilność polityczna, słabe środowisko gospodarcze, przeszkody w zakładaniu nowych przedsiębiorstw, złożone procedury podatkowe, niewystarczająca ochrona własności prywatnej, braki w infrastrukturze, niewielki rynek wewnętrzny, niedobór wykwalifikowanej siły roboczej, korupcja i powszechne oszustwa w transakcjach dotyczących nieruchomości. Większość BIZ dokonanych w Czadzie skoncentrowało się w przemyśle wydobywczym, głównie ropy naftowej i gazu (Lloyds Bank, Foreign..., <https://>).

BIZ w Mali koncentrują się na górnictwie (eksploatacja złota), wydobywaniu ropy naftowej, przemyśle tekstylnym. Pomimo że kraj posiada znaczące zasoby naturalne, takie jak złoto, boksyty, żelazo i jest przy tym głównym dostawcą bawełny do Afryki, doświadcza znikomego zainteresowania inwestorów z zagranicy. Spowodowane jest to takimi czynnikami, jak: niestabilność polityczna, bowiem Mali przeszło dwuetapowy pucz we wrześniu 2020 i kwietniu 2021 r., co zapoczątkowało kolejną fazę długiego kryzysu politycznego i bezpieczeństwa rozpoczętego 2012 r. (Yabi, 2024, s. 56); słabo rozwinięte środowisko biznesowe, niskie kwalifikacje siły roboczej, korupcja na wszystkich szczeblach władzy, w tym sądowniczej (Lloyds Bank, Mali..., <http://>).

Większość BIZ Mauretanii ulokowana została w przedsięwzięcia związane z poszukiwaniem i eksploatacją ropy naftowej, gazu ziemnego, wydobywaniem rudy żelaza, złota, rybołówstwem i rolnictwem. Mauretania jest bowiem krajem bogatym w zasoby mineralne i rybne, posiada przy tym duży potencjał energetyczny. W 2019 r. brytyjska BP u wybrzeży Mauretanii dokonała jednego z największych odkryć nowych złóż gazu (Marszałkowski, <http://>). To znaczące odkrycie z pewnością stanie się czynnikiem zachęcającym do inwestowania w Mauretanię. Zainteresowanie inwestorów z zagranicy wzbudzają też bankowość, budownictwo, infrastruktura, technologie informacyjne i komunikacyjne oraz pojawiające się perspektywy zielonego wodoru. Aby przyciągnąć nowych inwestorów, kraj stara się wykorzystać strategiczne położenie geograficzne. Zbudował między innymi swój pierwszy głębokowodny port w Nawazibu, zakładając, że stanie się miejscem wielofunkcyjnych usług spedycyjnych w subregionie. W 2021 r. została założona Mauretańska Agencja Promocji Inwestycji (APIM) w celu usprawnienia dostępu do rynku mauretańskiego zarówno dla inwestorów krajowych, jak i zagranicznych. Dotychczas niewielkie BIZ w kraju są konsekwencją licznych destymulant, a wśród nich w szczególności niestabilności politycznej, braku bezpieczeństwa, korupcji, nieefektywnego, politycznie uzależnionego systemu sądownictwa, niskich kwalifikacji siły roboczej, słabej, mało zdywersyfikowanej gospodarki (Lloyds Bank, Foreign... in Mauritania, <http://>).

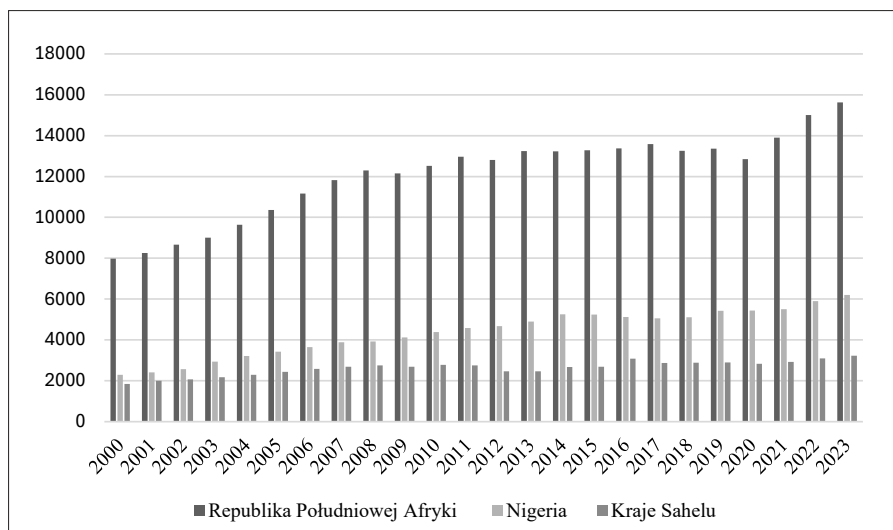
Największe zainteresowanie inwestorów w Burkina Faso wzbudza sektor górniczy. W ciągu ostatnich lat doświadczył tego zwłaszcza przemysł wydobywczy złota, przyciągając gros inwestycji zagranicznych (gleby kraju zawierają złoto, a także cynk i mangan). Ponadto zagraniczni inwestorzy aktywnie działają w takich sektorach, jak bankowość, technologia finansowa, rolnictwo, transport i logistyka oraz energetyka. Burkina Faso aktywnie zachęca inwestorów z zagranicy do wyboru kraju jako miejsca lokat ich kapitału, postrzegając w tych inwestycjach czynnik wspierania jego rozwoju. Temu mają sprzyjać ustanawiane regulacje prawne, zapewniające należyte traktowanie zagranicznych inwestorów, odpowiednie mechanizmy rozstrzygania sporów handlowych, sprawne procesy wydawania pozwoleń i rejestracji przedsiębiorstw. Istnieje jednak potrzeba dalszego postępu w celu zwiększenia konkurencji, szczególnie w sektorach zdominowanych przez przedsiębiorstwa państwowe oraz w celu egzekwowania praw własności intelektualnej. Czynnikiem znacząco ograniczającym zainteresowanie inwestorów Burkina Faso w lokowaniu tam kapitałów są brak dostępu do morza, bardzo trudne warunki dla upraw rolnych oraz krańcowo słabe środowisko gospodarcze, a zwłaszcza sektor przemysłowy. Nadal destymulantą jest klimat biznesowy nacechowany niestabilnością polityczną, niepewnością przyszłości, zagrożeniami aktami przemocy ze strony dżihadystów itd. (Lloyds Bank, Burkina Faso..., [http](#)).

Erytrea posiada zasoby naturalne, wśród nich ropę naftową, złoto, rudy metali nieszlachetnych, wapienie, a także walory turystyczne, które mogłyby stać się przedmiotem zainteresowania inwestorów z zagranicy. Głównymi destymulantami BIZ są słaby system prawny, ograniczony dostęp do międzynarodowych sieci finansowych (z wyjątkiem transakcji rządowych), ścisły nadzór rządu nad importem i eksportem, niewymienialność erytrejskiej waluty (nakfa), obowiązujące ściśle ograniczenia transferu zysków za granicę (Lloyds Bank, Eritrea..., [http](#)).

Różnice w wartościach BIZ między poszczególnymi krajami regionu Sahelu wynikają z kilku kluczowych czynników, w tym poziomu stabilności politycznej, dostępności zasobów naturalnych oraz strategii rządowych mających na celu zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej.

Dla zarysowania odpowiedzi na pytanie o oddziaływanie napływu BIZ na sytuację społeczno-gospodarczą regionu poniżej zaprezentowano wartości PKB per capita i HDI dla krajów Sahelu i liderów w Afryce Subsaharyjskiej w wartości zobowiązań z tytułu BIZ – RPA i Nigerii.

Wskaźnik PKB per capita oznacza przypadającą na mieszkańca łączną wartość wszystkich dóbr i usług wytworzonych w danym kraju w określonym czasie. Parametr ten wykorzystywany jest w ocenie zamożności krajów (Krugman, Wells, 2012, s. 52). W porównaniach międzynarodowych PKB wyrażany jest w wartości realnej, jako walutę stosuje się USD.

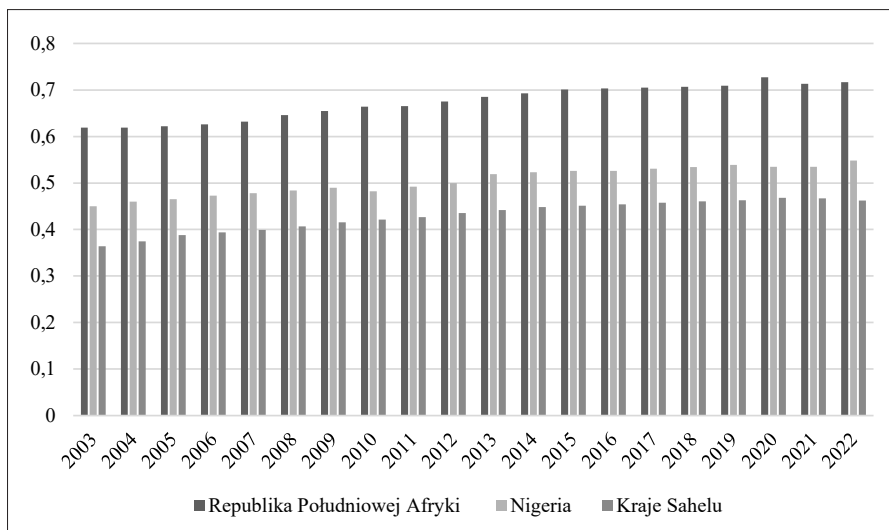

Rysunek 4. PKB per capita w wartości realnej dla RPA, Nigerii oraz krajów Sahelu w latach 2000–2023 (USD)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych (World Bank; African Development Bank Group).

Kraje Sahelu charakteryzują się bardzo niskim poziomem PKB per capita w porównaniu do RPA, a także niższym w stosunku do Nigerii. Wartości dla Sahelu pozostają na niezmiennie niskim poziomie przez cały okres (jedynie minimalne wzrosty miały miejsce w późniejszych latach). Niewielki wzrost PKB per capita w krajach Sahelu, w porównaniu do stanu na początku prezentowanego okresu, nie zmienia faktu, że poziom tego parametru jest wciąż krańcowo niski i niższy w relacji do poziomów innych dużych gospodarek Afryki. To wskazuje na ogromne różnice w rozwoju społeczno-gospodarczym, co jest kluczowe w analizach dotyczących nierówności ekonomicznych i atrakcyjności inwestycyjnej kraju goszczącego. Pokazuje również, że Sahel pozostaje w tyle za większymi gospodarkami regionu, co bez wątpienia objaśnia różnice w jakości życia mieszkańców. RPA i Nigeria przyjęły z zagranicy kapitał w postaci BIZ w znacznie wyższej wartości od krajów Sahelu. Fakt ten może stanowić przesłankę uznania, iż BIZ były czynnikiem intensyfikującym gospodarki RPA i Nigerii.

Human Development Index (HDI) to indeks opracowywany przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP). HDI ma na celu monitorowanie globalnego postępu w zakresie jakości życia i nierówności między państwami. Prezentuje wyniki pomiaru poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego krajów świata na podstawie indeksu uwzględniającego trzy kluczowe charakterystyki, a mianowicie długie i zdrowe życie, edukacja (dostęp do wiedzy) i przyzwoity standard życia (United Nations Development Program, 2024).

Rysunek 5. HDI dla RPA, Nigerii oraz krajów Sahelu w latach 2003–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych (African Development Bank Group; Human Development Report).

RPA, z najwyższym HDI wśród krajów Afryki Subsaharyjskiej, wyróżnia się stabilnym rozwojem dzięki lepszej infrastrukturze, lepszemu dostępowi do edukacji i opieki zdrowotnej. Nigeria, choć bogata w zasoby, rozwija się wolniej z powodu nierówności społecznych i gospodarczych. Przeciętny poziom HDI krajów Sahelu w całym prezentowanym okresie był niższy w stosunku do RPA i Nigerii. Niski poziom rozwoju społecznego krajów Sahelu, a w jego konsekwencji utrzymujące się skrajne ubóstwo, wysokie bezrobocie, niski standard życia i brak perspektyw jego poprawy są skutkiem słabości instytucji, niestabilności politycznej, degradacji środowiska spowodowanej zmianami klimatycznymi, braków w infrastrukturze itd. Zatem różnica HDI pomiędzy RPA, Nigerią i krajami Sahelu w powiązaniu z różnicami wartości zobowiązań z tytułu BIZ, podobnie jak w odniesieniu do PKB per capita, mogą potwierdzać, iż BIZ były czynnikiem rozwoju społecznego tych pierwszych i pogłębienia nierówności pomiędzy nimi i krajami Sahelu.

WNIOSKI

Podstawowe przesłanki decyzji inwestorów o miejscu dokonania inwestycji wynikają z oceny kombinacji potencjalnych korzyści lokalizacji, jest to cecha rozważanych obszarów w kontekście możliwych do osiągnięcia rezultatów

prowadzonej tam działalności gospodarczej. Niewątpliwie walorem lokalizacyjnym Sahelu są zasoby naturalne, stanowiące jego bogactwo. Niestety, wydaje się, że na tych zasobach kończą się walory. Istnieje szereg poważnych barier wyboru Sahelu jako miejsca BIZ, wśród których do najważniejszych należy wysokie ryzyko polityczne, brak stabilności politycznej i gospodarczej, konflikty, wojny, korupcja, niskie kwalifikacje siły roboczej itd. Istnienie tych barier wyjaśnia małe zainteresowanie inwestorów z zagranicy krajami Sahelu. Wyjątkiem jest Senegal, który w ostatnich latach przyjmował najwięcej BIZ i jednocześnie stawał się liderem w poziomie osiągniętego rozwoju (Yabi, 2024, s. 57).

Wobec niewielkiej skali BIZ w Sahelu nie można uznać ich za czynnik wspierający rozwój społeczno-gospodarczy regionu, a tym samym sprzyjający ograniczeniu dysproporcji rozwojowych na obszarze Afryki Subsaharyjskiej czy całej Afryki. Rozmieszczenie przestrzenne BIZ w Afryce Subsaharyjskiej może przyczyniać się do pogłębienia nierówności w tym regionie. Zaprezentowane w artykule wyniki badania zmian skali zobowiązań krajów Sahelu, RPA i Nigerii wobec zagranicy z tytułu BIZ oraz charakterystyk poziomu wzrostu gospodarczego (PKB per capita) i społecznego (HDI) tych krajów, mogą stanowić przesłankę dla sformułowania wniosku, że dotychczasowe BIZ nie przyczyniły się do zmniejszenia dysproporcji społeczno-gospodarczych w Afryce Subsaharyjskiej. W świetle tych porównań, a także przytoczonych w artykule informacji, zwłaszcza dotyczących rosyjskich BIZ w krajach Sahelu, także można wyrazić obawę, iż inwestycje te niosą zagrożenie ograniczenia nierówności w regionie.

Sahel staje się areną neokolonialnych interesów. Coraz częstsze sygnały wskazują, że inwestycje zagraniczne nie tylko nie przyczyniają się do stabilizacji regionu, a wręcz przeciwnie – wzmacniają autorytaryzm, nierówności i niestabilność polityczną. Dotyczą one zwłaszcza BIZ z Chin i Rosji. Aktualnie jest głośno o BIZ w Sudanie za sprawą rosyjskich inwestycji bezpośrednich w tym kraju, a dokładnie przejęcia trzech kopalń złota. W przestrzeni medialnej podawane są informacje, że akwizycja ta dokonana została w zamian za dostawy rosyjskiej broni (Patrzyłas, <http>; Obaji Jr., <https>). Chciałoby się przywołać przysłowie – w mętnej wodzie diabeł ryby łowi. Przykład ten rzuca cień na ocenę oddziaływań BIZ na sytuację Sahelu.

Należy podkreślić, że podstawowym warunkiem skutecznego zachęcenia inwestorów z zagranicy, zapewniających odpowiedzialny biznes, do szerszego wyboru Sahelu jako miejsca BIZ jest przeprowadzenie głębokich reform instytucjonalno-politycznych w kierunku demokratyzacji krajów tamtejszego regionu i zdecydowanego wzmocnienia ich instytucji. Trzeba też pamiętać, że do ich rozwoju społeczno-gospodarczego i przy tym ograniczenia nierówności społecznych będą przyczyniały się BIZ będące nośnikami transferów zasobów kapitałowych sprzyjających intensyfikacji gospodarczej zasilanych nimi krajów.

BIBLIOGRAFIA

- Adegboye, F., Okorie, U. (2023). Fragility of FDI flows in sub-Saharan Africa region: does the paradox persist? *Future Business Journal*, 9, 1–9. DOI: 10.1186/s43093-023-00184-6.
- Africa. *Explore the regions*. (2024). Pobrano z: https://www.thirteen.org/wnet/africa/explore/sahel/sahel_overview_lo.html (2024.10.03).
- Asamoaha, L.A., Mensaha, E.K., Bondzieb, E.A. (2019). Trade openness, FDI and economic growth in sub-Saharan Africa: do institutions matter? *Transnational Corporations Review*, 11(1), 67–79. DOI: 10.1080/19186444.2019.1578156.
- Ayenew, B. (2022). The effect of foreign direct investment on the economic growth of Sub-Saharan African countries: An empirical approach. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 1–12. DOI: 10.1080/23322039.2022.2038862.
- Bednarz, P. (2024). *Jak chińskie pożyczki kolonizują Afrykę?* Pobrane z: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/jak-chinskie-pozyczki-kolonizuja-afryke/> (2024.10.12).
- Buchalik, L. (2024). Stan bezpieczeństwa w krajach Sahelu w kontekście zamachów stanu. W: K. Czernichowski, J. Różański (red.), *Afryka bogactwo możliwości i współpracy* (s. 48–49). Pelplin: Bernardinum.
- Dunning, J. (1992). The Competitive advantage of countries and the activities of transnational corporations. *Transnational Corporations Review*, 1(1), 150–151.
- Institute for Economics & Peace. (2024). *Global Terrorism Index*. Pobrane z: <https://www.economicsandpeace.org/reports/> (2024.10.12).
- International Trade Administration. (2024). *Senegal – Investment Climate Statement*. Pobrane z: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/senegal-investment-climate-statement> (2024.09.03).
- Jaworek, M., Karaszewski, W. (2020). *Kapitał zagraniczny w przedsiębiorstwach prowadzących działalność na obszarze Polski od Królestwa Polskiego do końca II Rzeczypospolitej* (s. 26–28). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kania, M. (2019). Trudny region: Sahel w cieniu terroryzmu i konfliktów etnicznych. *Analiza ZBN UJ*, 7(46), 1–9.
- Karaszewski, W., Wiśniewski, J. (2000). Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce: ich skala, struktura i wpływ na procesy rozwojowe. *Ekonomista*, 4, 569–586.
- Krugman, P., Wells, R. (2012). *Makroekonomia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kucharczyk, M. (2023). „The Washington Post”: Tutaj każdy dzień może być ostatnim. *Wstąpienie do islamistów lepsze niż głód*. Pobrane z: <https://wydarzenia.interia.pl/raport-media-zagraniczne/news-the-washington-post-tutaj-kazdy-dzien-moze-byc-ostatnim-wsta,nId,6884034> (2024.10.02).
- Jan Paweł II. (1985). *Apel w sprawie Sahelu*. W: Jan Paweł II w Afryce. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, s. 255.
- Lloyds Bank. (2024). *Foreign direct investment (FDI) in Chad*. Pobrane z: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/chad/investment> (2024.09.09).

- Lloyds Bank. (2024). *Burkina Faso: Investing*. Pobrane z: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/burkina-faso/investment> (2024.09.09).
- Lloyds Bank. (2024). *Eritrea: Investing*. Pobrane z: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/eritrea/investing> (2024.09.30).
- Lloyds Bank. (2024). *Mali: Investing*. Pobrane z: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/mali/investing> (2024.09.15).
- Lloyds Bank. (2024). *Foreign direct investment (FDI) in Mauritania*. Pobrane z: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/mauritania/investment> (2024.09.30).
- Lloyds Bank. (2024). *Niger: Investing*. Pobrane z: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/niger/investing> (2024.09.05).
- Ludność Afryki: Demografia. (2024). Pobrane z: <https://www.populationof.net/africa/> (2024.10.11).
- Marszałkowski, M. (2020). *Rekordowe odkrycia węglowodorów na świecie*. Pobrane z: <https://biznesalert.pl/ropa-gaz-wydobycie-rekord-rystad-energy-energetyka> (2024.09.10).
- Mazur, J. (2024). *Moskwa znalazła sposób na finansowanie wojny. Znajduje się w Afryce*. Pobrane z: <https://wydarzenia.interia.pl/raport-ukraina-rosja/news-moskwa-znalazla-sposob-na-finansowanie-wojny-znajduje-sie-w-nId,7822453> (2024.10.05).
- Obaji Jr., P. (2023). *Sudan: Russia's Wagner Group and the grab for power and gold*. Pobrane z: <https://www.dw.com/en/pmc-russias-wagner-group-in-sudan-gold-military-junta/a-65439746> (2024.10.01).
- Olech, A., Wójtowicz, B. (2022). *Rywalizacja o surowce w Sahelu – region konfliktu mocarstw*. Kidderminster: Trójmorze, 10. Pobrane z: <https://trimarium.pl/projekt/rywalizacja-o-surowce-w-sahelu-region-konfliktu-mocarstw/> (2024.10.05).
- Parafianowicz, Z. (2022). *Projekt Kontynent. Tak Afryka pomoże Rosji złagodzić skutki sankcji*. Pobrane z: <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8442292,projekt-kontynent-afryka-rosja-sankcje-wojna-ukraina.html> (2024.10.05).
- Patrzyłas, A. (2024). *Rosja przejmuje w Afryce nowe kopalnie złota. Kreml pozyskuje środki na wojnę z Ukrainą*. Pobrane z: <https://forsal.pl/swiat/artykuly/9618330,rosja-przejmuje-w-afryce-nowe-kopalnie-zlota-kreml-pozyskuje-srodki-n.html> (2024.10.05).
- Sakyi, D., Egyir, J. (2017). Effects of trade and FDI on economic growth in Africa: an empirical investigation. *Transnational Corporations Review* 9(2), 66–86. DOI: 10.1080/19186444.2017.1326717.
- Transparency International. (2024). *Corruption Perceptions Index*. Pobrane z: <https://www.transparency.org/en/press/media-advisory-transparency-international-corruption-perceptions-index-11-oktober-2024> (2024.10.11).
- UNCTAD. (2024). *World Investment Report 2024*. Pobrane z: <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report> (2024.10.31).
- UNICEF. (2024). *Narasta konflikt w środkowym Sahelu – 14 mln dzieci zagrożonych*. Pobrano z: <https://centrum-prasowe.unicef.pl/234535-narasta-konflikt-w-srodkowym-sahelu-14-mln-dzieci-zagrozonych> (2024.10.11).
- United Nations Development Program. (2024). *Human Development Reports*. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24> (2024.12.11).

- U.S. Department of State. (2024). *Investment Climate Statements: Sudan*. Pobrane z: <https://www.state.gov/reports/2022-investment-climate-statements/sudan/> (2024.09.09).
- Wako, H.A. (2021). Foreign direct investment in sub-Saharan Africa: Beyond its growth effect, *Research in Globalization*, 3, 1–12. DOI: 10.1016/j.resglo.2021.100054.
- Yabi, G.O. (2024). The Sahel's Intertwined Challenges. *Finance & Development September 2024: Productivity and How to Revive It, International Monetary Fund*, 61(003), 56–57. DOI: 10.5089/9798400276231.022.